

Mensur Valjevac, prof.

SEJJID DŽEMALUDDIN EL-AFGANI (1254-1314/1838-1897)

/preteča tumačenju Kur'ana u 14/20 stoljeću/

Sažetak

Iako Sejjid Džemaluddin El-Afgani (1254-1314/1838-1897) nije napisao vlastiti Tefsir, on je svojim djelovanjem, nastupima, radom i druženjem izvršio ogroman uticaj na mufessire čije je tumačenje Kur'ana umnogome obilježilo 14/20 vijek. Prije svih na šejha Muhammeda Abduhua i njegovog učenika Muhammeda Rida, a indirektno i na šehida Sejjida Kutba.

I drugo; neosporna je činjenica da je Afganija bio jedan od preteča islamskog preporoda, buđenja i obnove modernog doba.

O ovome radu mi smo predstavili njegovu ličnost, životni put, i ideje kako bismo se podsjetili na značaj i ulogu koju je ovaj veliki borac odigrao u razvoju oslobodilačke i reformističke misli, nadajući se da će on ostati i biti poticaj Bošnjacima u borbi za opstankom i ljudskim dostojanstvom.

* * *

Iako nije napisao vlastiti Tefsir, on je svojim djelovanjem, nastupima, radom i druženjem izvršio ogroman uticaj na mufessire čije je tumačenje Kur'ana umnogome obilježilo 14/20 vijek.

Prije svih mislimo na šejha Muhammeda Abduhua i njegovog učenika Muhammeda Rida, a indirektno i na šehida Sejjida Kutba.

I drugo; neosporna je činjenica da je Afganija bio jedan od preteča islamskog preporoda, buđenja i obnove modernog doba.

Smatrali smo našom dužnošću da iznova osvjetlimo lik ovog velikana, da predstavimo i da se podsjetimo na značaj i ulogu koju je ovaj veliki borac odigrao u razvoju oslobodilačke i reformističke misli, nadajući se da će on ostati i biti poticaj Bošnjacima u borbi za opstankom i ljudskim dostojanstvom.

No, s obzirom na hal u kojem se mi sada nalazimo u Bosni smatramo za potrebnim, u uvodu, napomenuti sljedeće.

Sve što je Allah Uzvišeni navijestio u Svoj Knjizi, desilo se, dešavat će se i dešava će se. To je jedan od aspekata kur'anske nadnaravnosti (i'džazul-Kur'an). Isto tako i sve što je Njegov Poslanik, Muhammed, sallallahu alejhi ve alihi ve selleme, navijestio, sigurno će se desiti. U istinitost ovoga mogli su se uvjeriti, tokom historije, svi muslimani i nemuslimani.

To što je Bosnu od paganstva i neznanoboštva (džahilijja) oslobodio sultan Mehmed El-Fatih kojeg je i njegovu vojsku navijestio Allahov Poslanik, sallallahu alejhi ve alihi ve selleme, jeste posebna privilegija, ali i obaveza da se ustraje u čuvanju Allahova dina i znanja o njemu.

Spomenut ćemo još neke primjere.

Pete godine po hidžri, u vrijeme opsade Medine i takve napetosti «kada oči više ne mogahu gledati s ustrajnošću i kad se srca ljudi uzdigoše u grla njihova, a vas obužeše neprilične misli o Allahu. Tad vjernici bijahu ispitivani i kušani, a duše njihove potresene drhtanjem silnim.»¹ Allahov Vjesnik, sallallahu alejhi ve alihi ve selleme, navijesti osvajanje Jemena, slom Perzije i Bizanta. Već smo spomenuli naviješćeno oslobađanje Kostantinopolisa - Istanbula. Isto tako, navijšćeno je i oslobađanje Rima.

Abdullah ibn Amr ibnul-As, kaže: «Jednom prilikom smo bili kod Allahovog Poslanika, sallallahu alejhi ve alihi ve selleme, i nešto pisali, kada ga neko upita: 'Koji grad će biti prvo oslobođen, Konstantinopolis ili Rim?' 'Heraklijev grad će biti prvi.' – odgovorio je, Sallallahu alejhi ve alihi ve selleme.»²

U drugom hadisu navjestiteljskog sadržaja Allahov Vjesnik, sallallahu alejhi ve alihi ve selleme, kaže: «Uistinu, ova vjera će stići dokle stiže noć i dan. Allah neće ostaviti ni jedne kuće u nekom selu, gradu ili pustinji nekoj, a da neće u nju uvesti ovu vjeru, čašću ili poniženošću. Čašću kojom će Allah uzdići Islam i poniženošću kojom će Allah poniziti nevjorvanje (kufr).»³

Od Ebu Hurejre, r.a., se prenosi da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao: «Allah će ovome ummetu na svakih sto godina slati nekoga ko će mu reafirmirati vjeru.»⁴

¹ Sura el-Ahzab, 10-11.

² Hadis su zabilježili Ahmed, Darimja i Hakim. Evedeno prema: dr Fuad Sedić. *Mali predznaci Sudnjeg dana*, Zenica, 1996., str. 107.

³ Hadis je zabilježio imami Ahmed u svome *Musnedu*.

⁴ Zabilježili ga Ebu Davud, Hakim, Bejhaki i drugi. Sujuti i Iraki su ga ocijenili kao sahih.

Obnova ili reaffirmiranje vjere (tedždiduddin) različito je tumačena od strane islamskih učenjaka.

Šejh Karadavi kaže: «Pod reaffirmacijom vjere u ovome hadisu se misli na obnavljanje njezinog razumijevanja, vjerovanja i prakse»⁵

Profesor F. Karčić u knjizi «Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma» govoreći o glavnim obilježjima i sadržini reformističkih ideja kaže da su na prelazu iz 19. u 20. stoljeće, kada je govor o promjeni, najčešće korišćene riječi islah – reforma i tedždid – obnova.

On dalje ističe da se u tradicionalnom islamskom učenju tedždid shvatao kao «pročišćenje vjerskog učenja i prakse muslimana od strane obnovitelja koga će, prema vjerovanju ehli-suneta, Bog slati na kraju svakih stotinu godina. Islam se samim tim shvaćao kao moralna reforma pojedinca i religijski utemeljena reforma društva.»⁶

Veliki broj islamskih učenjaka smatra da se pod obnovom zapravo misli na političko uspostavljanje islamske vlasti nekada mačem i silom, a nekad pregovorima, kako je to radio, i onaj koji je uzor svima onima koji se nadaju Allahu, Danu posljednjem i koji Allaha mnogo spominju, posljednji Allahov Poslanik Muhammed – sallallahu alejhi ve alihi ve selleme - i kako će to uraditi i imami Mehdiya posljednji najavljeni i očekivani obnovitelj.

Historija je pokazala da potpuna reforma i obnova jedino je moguća putem «islamske vlasti koja nije uspostavljena monarhija». Takva vlast, ostvariva je samo putem borbe, revolucije, političkih pregovora i ekonomije. Islamske zemlje, uspostavljane na ovaj način najduže su trajale (sultan Mehmed Fatih), a neke još uvijek traju (Sudan, Malezija i Iran). Politika je, zapravo, mudrost osvajanja vlasti, mudrost njenog očuvanja, a nekada i mudrost opstanka u kakvoj se situaciji danas mi muslimani Bošnjaci nalazimo.

«Allah daje mudrost kome hoće, a onome kome je dā dao mu je veliko dobro.»⁷ «Mudrost je izgubljena stvar vjernika. Gdje god

⁵ Vidi: šejh Karadavi: «*Zbog islamskog buđenja vjera je doživjela reaffirmaciju i renesansu na ovom svijetu – Min edžli sahvatin islamijjetin tedždedded-dinu ve teneheda bid-dunja*», str. 9-36, El-mektebul-isalmijj, Bejrut.

⁶ Fikrete Karčić, *Društveno pravni aspekt islamskog reformizma*, str. 93.

⁷ Sura el-Bekare, 269.

da je nađe on ima najviše prava na nju.»⁸ «Rat je prijevara.»⁹ «S osmijehom gledamo u lica nekih ljudi, a naša srca ih preziru.»¹⁰ «O vjernici, budite oprezni»¹¹ «I protiv njih pripremite koliko možete snage»¹²

Ibni Kesir tumačeći 80. ajet sure el-Isra «*I reci: 'Gospodaru moj, učini da umrem, a da si Ti zadovoljan mnome i učini da iz mrtvih ustanem, a da si Ti zadovoljan mnome, i daruj mi od Sebe snagu (SULTAN) koja će mi pomoći!'*» navodi hadis: «Allah ustrojava putem vlasti ono što ne ustrojava putem Kur'ana - Inallahe lejezeu' bis-SULTANI ma la jezeu' bil-Kur'ani.», kojem daje slijedeće značenje: «Tj. spriječi putem vlasti činjenje pokvarenosti i grijeha od kojih većinu ljudi ne bi spriječio sami Kur'an... i to je jedna realnost.»

«Osnovna težnja Afganije bila je da se muslimani čitavog svijeta ugledaju na ličnost Muhammeda a.s., da zbace okove i stege koje su mu kroz historiju nametnuli neprijatelji čovječanstva uopće, a kolonijalizma posebno. Njegovo pravo islamsko gledanje na Isaa a.s. i shvatanje njegove misije učinilo je da su Afganijia poštovali i cijenili na Zapadu koliko i na Istoku. Čak i njegovi neprijatelji, ideolozi kolonijalističke politike i neprijatelji Islama i njegovih naroda kao što su Renan... ostajali su nijemi pred njegovim riječima: 'Ako u vašim očima Istoku ne pripada nikakva čast i zasluga u doprinosu kulturi čovječanstva, zar mu nije dovoljna čast i zasluga u doprinosu kulturi čovječanstva, zar mu nije dovoljna čast i zasluga, to što se vi i cio Zapad klanjate čovjeku koga je dao i rodio Istok, a to je Isa a.s.»¹³

Ličnost

Ako je Islam, između ostalog, i «vjera borbenih pojedinaca»¹⁴ onda je jedan od njih svakako i sejjid Džemaluddin el-Afgani, reformator i revolucionar koji je svojim životnim putem potvrđivao

⁸ Hadis kojeg bilježi Muslim, Tirmizija i dr.

⁹ Hadis kojeg bilježi Buharija, Muslim, Tirmizija i dr.

¹⁰ Riječi Ebu Derda, radijallahu anhu, koje je zabilježio Buharija.

¹¹ Sura en-Nisa, 71.

¹² Sura el-Enfal, 60.

¹³ Dr Ahmed Smajlović, *Džemaluddin Afganija*, Islamska misao, br. 37, str. 9., 1982.

¹⁴ Imam HOMEINI, *Islamska vlast (VELAJAT-I-FAQIH)*, str. 2., Beograd, 1990.

načela koja je zagovarao, u Indiji, Afganistanu, Iranu, Egiptu, Parizu, Londonu, Moskvi, Istanbulu. On je bio jedan od katalizatora islamskog preporoda i obnove 14/20 stoljeća.

Dr. Ahmed Smajlović za njega je rekao: «U svom radu Afganija nikad nije prezaao da otvoreno istupi i jasno u lice kaže šta misli, kako ruskom caru, iranskom šahu, turskom sultanu, tako i svakom drugom, ma ko on bio i ma koji položaj zauzimao. Bio je revolucionar i mislilac koga su se bojali i od koga su strepili mnogi njegovi neprijatelji. Sve ovo nam jasno govori da je u novovjekovnoj povijesti razmišljanja protiv porobljavanja, eksploatacije i ugnjetavanja naroda teško naći nekoga ko bi mogao stati naporedo sa ovim revolucionarom, mudžtehidom i učenjakom. Međutim, iznad svega toga, Afganija je bio i ostao nepokolebljivi musliman, koji je cio svoj život i rad podario borbi za osnovna prirodna i politička prava i potpunu nezavisnost svih naroda Istoka i islamskog svijeta bez obzira na njihovu klasnu, socijalnu, rasnu, religijsku i drugu pripadnost uzimajući u svemu ovome Islam kao neprikosnovenu ideološku platformu.»¹⁵

On bijaše, kako kaže Osman Emin, sa kairskog univerziteta «čovjek akcije, osoba duše i srca, i uzor svim sljedbenicima... dobar pisac, šarmantan, elokventan, uvjerljiv govornik i dijalektičar» Njegov učenik Muhamed Abduhu spominje njegovu srdačnost, jaku volju, nepokolebljivost i velikodušnost. Hrabar, uporan, on je oživljavao energije svugdje gdje je prolazio tokom godina svoga muhadžirluka. Izuzetno obrazovan, poliglota, poznavalac islamske filozofije, pisac, govornik, novinar. Prvi je iznio politički stav, naspram kolonijalnih sila, koji će biti stavom mnogih pokreta za nacionalno oslobođenje. Smatraju ga «ocem modernog muslimanskog antikolonijalizma» začetnikom manje-više svih reformatorskih pokreta islamskih zemalja kojeg su njegovi neprijatelji smatrali opasnim agitatorom.

U vremenu urušavanja Osmanlijskog carstva, tromosti i propadanja islamskih zemalja, kada evropske sile uveliko ulaze u njihovu ekonomiju i politiku on ima jasan pogled na situaciju. On je perom i riječju zagovarao nužnost islamskog protuodgovora, kako na intelektualnom planu tako i na praktičnom. «On je poticao

¹⁵ Svi naredni znaci navoda u tekstu, ukoliko nisu posebno označeni fusnotom, preuzeti su iz rada dr. Ahmeda Smajlovića, *Džemaluddin Afganija*, objavljenog u *Islamskoj misli*, br. 37, 1982, «*Leksikonu Islama*» Nerkeza Smajlagića i «*Historije islamske filozofije*» M. M. Šerifa.

mlade da se bave perom, da se bace u novinarstvo, koje se držalo sredstvom modernog djelovanja na duhove.» Elektronski mediji tada su još bili nepoznati. Kritikovao je islamske vladare koji su se opirali reformama ili se nisu dovoljno suprotstavljali prodiranju Evrope.

«On je svojom ideološkom snagom i revolucionarnom odlučnošću prosvjetiteljsko-islamskog duha uspio da iz dubokog sna, zaostalosti, neznanja i političke učmalosti uzdrma i probudi cio islamski svijet.»

«Među onima koji su se borili protiv stranih uticaja bijaše Sejjid Džemaluddin, popularno nazvan Afgani. Rođeni revolucionar, on je uzburkao muslimanski svijet hrabreći narod da se digne protiv despotske vladavine kraljeva i da se bori protiv provala zapadnog imperijalizma. Govornik kojem nije bilo premca, on presijeca granice nacija, a revolucije slijede njegov trag. Iran, Egipat i Turska osjeteše puni uticaj njegove ličnosti. Mladoturski pokret od 1326/1908. duguje glavninu svoga dinamizma sveobuhvatnom uticaju njegovih učenja dok je boravio u Istanbulu. Egipatski nacionalni pokret a i, ne manje, intelektualno buđenje Šejha Muhamed 'Abduha izravni su rezultat njegova djelovanja. Većinu budućih vođa iranske revolucije u njezinoj ranoj fazi, on je inspirirao. Sejjid Džemaluddinove poznate propovijedi doniješe mu među Irancima velike simpatije: probudio je u narodu osjećaj dostojanstva i slobode i upozorio na opasnosti kako od unutrašnjeg despotizma, tako i od strane eksploatacije. Čak i kad je podmuklo protjerivan iz zemlje nastavlja djelovati – npr. u Londonu izdaje novine pod nazivom Dijaul-hafikajni uz pomoć Mirza Malkom Hana, gdje objavljuje svoje historijsko pismo iranskoj ulemi. U ovom pismu obraća se duhovnjacima da budu nesebični i požrtvovalni kako bi se sačuvala nezavisnost zemlje... Stvarni uspjeh ove revolucionarne figure leži u pridobivanju 'uleme koja je, pak, imala veliki uticaj na mase. Tako je po/sijano sjeme revolucije.»

Govoreći o svojoj misiji, sam Afganija je rekao: «Sabrao sam razbacanu misao i sakupio raštrkano poimanje, a onda pogledao na Istok i njegove narode, pa me zaustavio Afganistan čiju sam zemlju najprije dodirnuo svojim tijelom, zatim Indija gdje sam se obrazovao, onda Iran po prirodi susjedstva i srodstva, potom Arabijsko poluostrvo, od Hidžaza, kolijevke Objave, preko Jemena i njegovih brda, pa Nedžda, Iraka i Bagdada, njegovog Haruna i Memuna, te Šama, odnosno Damaska i njegovih Omejida, Andaluzije i njene kulture, posmatrajući na šta su spali i došli

njihovi narodi. Istok, Istok! Odlučio sam da svoj um posvetim dijagnozi njihovih bolesti i pronalaženju lijeka za njih. Pronašao sam da su njegove najopasnije i najsmrtonosnije bolesti razjedinjenost i pocijepanost njegovih naroda, podijeljenost njihovog mišljenja, njihovo razilaženje o jedinstvu i njihovo jedinstvo u razilaženju, pa sam radio na jedinstvu njihove riječi, boreći se svim svojim bićem za to i upozoravajući ih na opasnost koja ih okružuje i koja im prijete od strane Zapada.»

Kada je u pitanju njegova biografija, treba biti oprezan u pogledu onoga što su pisali orijentalisti, poput Jevreja I. Goldzihera, i njemu sličnih, što zlonamjerno, što zbog nerazumijevanja.

Životni put

Njegova porodica preko čuvenog muhaddisa Ebu Isaa et-Tirmizija vezuje se za hazreti Husejna, sina Alijinog, unuka Poslanikovog, sallallahu alejhi ve alihi ve selleme. Zato je i nosio titulu «sejjid» njegovih časnih potomaka. Svojataju ga sebi Perzijanci, Indijci, Afganistanci i Turci. On je «djelovao i uticao gotovo bez granica, za njega je svaka islamska zemlja bila otadžbina, a nije bio stranac ni u prijestolnicama Evrope, poznavao je učenjake, teologe i političare i Istoka i Zapada.» Međutim, izvjesno je da se rodio u Asadabadu mjestu koje se nalazi blizu Konrea, na području Kabula, po jednima. Po drugima (tj. Šiama,) u istoimenom Asadabadu, ali blizu Hamadana, u Perziji i da je i on sam bio šiit džaferijskog mezheba, ali je to cijeli život prikrivao (tekijja). Prvo obrazovanje stekao je u Perziji i Afganistanu. «Učio je arapski jezik i književnost, islamsko-pravne znanosti, logiku, filozofiju, tesavvuf, tefsir, hadis i dr., a kada je otišao u Indiju na školovanje, bavio se izučavanjem matematike i klasične medicine» U osamnaestoj godini već je «postigao zamjereno znanje».

«Školski i životni put napraviti će od ovog mladog i nadarenog muslimana istinskog prosvjetitelja i pravog borca za puna prava i nezavisnost naroda Istoka koji je u to vrijeme stajao pod teretom jarma krvožednog zapadnog kolonijalizma. On će prerasti u putujuću živu revolucionarnu baklju arapsko-islamskog svijeta od koje će strepiti kolonijalistička Britanija, kao i druge izrabljivačke zemlje, među kojima i caristička Rusija.»

Godine 1273/1857 obavlja hadždž. Po povratku u Afganistan 10-tak godina je aktivno uključen u politički život. Emir

Afganistana Dust Muhammed Han ga prima u svoju službu. Međutim, poslije emirove smrti, dolazi do sukoba između dva njegova sina Muhammeda Azama, kojeg podržava Afgani. Novi emir ga postavlja za svog ministra. Englezi podržavaju drugog sina Šira Alija čija strana pobijedi. Njegova popularnost je smetala Englezima i on je 1286/1869. prisiljen napustiti zemlju. Odlazi po drugi put na hadždžd. Odlazi u Indiju. «Tamošnja vlada ga uvažava, ali mu ipak nameće ograničenja.» Tu ostaje manje od dva mjeseca, strogo nadziran od Engleza i na kraju «zamoljen» da što prije ode. U Kairu ostaje 14 dana gdje se upozanje sa nekim azharovcima, usput držeći predavanja i tribine.

Odlazi u Istanbul 1287/1870. «Kako je već tada uživao sjajan ugled, visoko društvo priređuje mu vrlo laskav doček. Bio je pozvan u savjet za odgoj» drži predavanja u Aja Sofiji i Ahmedovoj džamiji. Međutim, ljubomora nije izostala. Njegova predavanja na tadašnoj Akademiji umjetnosti (Darul-funun) o korisnosti umjetnosti, kao i općenito njegova napredna shvaćanja, izazvala su osude, naročito od šejhul-Islama Hasana Fehmija. Sukob sa šejhul-Islamom bio je uzrokom njegove odluke da napusti i ovu zemlju 1288/1871.

Iste godine u martu ponovo stiže u Kairo. «To je bio početak jednog značajnog razdoblja njegovog života, početak naime, boravka u Egiptu, gdje je naišao na topao prijem kod intelektualnih krugova što je i produžilo njegov posjet Egiptu.» Bez ikakvih prethodnih uvjeta vlada mu daje godišnju potporu od 12000 egipatskih pjestera. Narednih desetak godina provodi u Egiptu. Drži privatna predavanja. Oko njega se okupljaju mladi ljudi, među kojima Muhammed Abduhu, budući muftija Egipta i Sad Zaglul, budući heroj egipatske neovisnosti. Ukazuje na opasnost strane dominacije. Uključuje se u politički život zahtijevajući parlamentarnu demokratiju. Poznate su njegove riječi egipatskim zemljoradnicama (fellaħima) koje im je uputio nakon što se upoznao sa prilikama u kojima rade i njihovim socijalnim položajem: «Fellahu! Kao što svojom motikom i krampom razaraš zemlju i natapaš je svojim znojem i krvlju radeći za eksploatatora i izrabljivača, tako svojom motikom i krampom razori prsa svoga nasilnika i ugnjetača.» To dovodi da bude loše gledan od strane Vijeća ministra, ali i njegova napredna vjerska stajališta povrijedila su konzervativne azharovce i naravno političke protivnike Britance, te je po njihovom nagovoru primoran da napusti Egipat 1297/1879. Naime, Egipat je u periodu od 1867. do 1914. nominalno bio pod

turskom vlašću. Tadašnje vlasti u Egiptu bile su uveliko pod uticajem Britanaca. Nakon njegova odlaska na prijelazu 13/14 hidžretskog stoljeća u Egiptu izbija revolucija, koju je on uveliko inicirao. Njegov učenik Abduhu je jedan od glavnih umova revolucionarne vlade u borbi za slobodu i nezavisnost egipatskog naroda. «Revolucija je u osnovi bila uperena protiv engleskog okupatora i domaćih korupcionara i izdajnika.» Revolucija je ugušena u krvi britanskom intervencijom 1300/1882. «Njegov boravak u Egiptu ostavit će najdublje tragove u modernoj historiji političkog, kulturnog, književnog, vjerskog i drugog života u Egiptu.»

Otrprike u isto vrijeme se desila i uspješna islamska revolucija u Sudanu, čija vlast, uz manje prekide, i dan danas traje.

Sejjid Džemaluddin el-Afgani odlazi u Indiju gdje strogo nadziran živi u Hajdarabadu i Kalkuti. U tom vremenu piše svoje najpoznatije djelo «Odgovor materijalistima/ateistima – Er-reddu aleddehrijjin» Napisao ga je na perzijskom, a Abduhu ga je poslije preveo na arapski. Kada mu se prilikom ovog boravka obratila grupa javnih radnika, političara i drugih uglednih ljudi, među kojima je bilo i muslimana, tražeći njegovo mišljenje o mogućnostima Indije za oslobođenje od britanskog kolonijalističkog jarma on im je odgovorio: «Da ste muhe koliko vas je, sve Engleze što god ih je, mogli biste natjerati u okean.»

Nekoliko mjeseci boravi u SAD. U proljeće 1883. stiže u London, a naredne tri godine boravi u Parizu. Maja 1883/1301. u Parizu, u časopisu *Journal des Débates*, piše odgovor Ernestu Renanu¹⁶ na njegovo predavanje: *Islam i nauka održano na Sorboni*. U odgovoru kaže «da je Islam povezan sa naukom i da je, nekoć, bilo naučnika kod muslimana, samo savremeno stanje, u kojem se nalazi Islam, može doprinijeti da se misli obrnuto.» Kada se bliže upoznao sa ovim poznatim francuskim piscem Afgani ga je istinski impresionirao. Poslije će Renan reći: «..dok razgovaram sa Afganijem i gledam u njega, čini mi se kao da razgovaram sa filozofima Ibni Rušdom i Ibni Sinaom». Za vrijeme njegova boravka u Parizu njegove ideje se šire diljem islamskog svijeta. On vodi kampanju protiv britanske politike u islamskim zemljama. Poznate novine objavljuju njegove članke sa značajnim odjekom. Piše o istočnoj politici Rusije i Engleske, situaciji u Turskoj i

¹⁶ Poznato orijentalista, filozof, kritičar i lingvista, inače veliki poznavalac Ibni Rušdove filozofije.

Egiptu, važnosti Mehdijeve revolucije u Sudanu. 1302/1884 u martu počinje sa objavljivanjem časopisa «Neraskidiva veza / El-Urvetul-vuska» zajedno sa Muhammedom Abduhom kojem je bio duhovni vođa, a nakon što je ovaj bio protjeran iz Egipta, zbog učešća u antibritanskoj revoluciji. Ovo su bile prve arapske novine u Evropi. Uspjeli su da objave 16/18 brojeva ovog dvonedeljnika na arapskom jeziku do oktobra iste godine. Svojom koncepcijom bio je usmjeren protiv zapadnjačke eksploatacije i ispunjen idejama panislamizma. Posebno je «napadao englesko djelovanje u islamskim zemljama i isticao idejne osnove na kojima treba počivati Islam da bi ponovo našao svoju snagu». Britanci brzo zabranjuje njegovu distribuciju u Egiptu i Indiji. «Ipak i za tako kratka izlaženja list je izvršio izvjestan uticaj u ovim zemljama.» Iste godine Abduhu, kao predstavnik svoje revije boravi u Londonu. Upoznaje se sa britanskim političarima, a njegov prijatelj Vilfrid Blunt pomaže ga u pridobivanju javnog mnijenja. Nakon povratka iz Londona, kada je časopis i zvanično zabranjen, Abduhu se više okreće real-politici «skeptičan prema mogućnostima političke akcije na Istoku» on se 1203/1885. odvaja se od svoga učitelja. Afagani nastavlja put pionira panislamizma.

«Glavna razlika između njih dvojice ogledala se u tome što je Afgani bio revolucionar koji se zalagao za vanjsku promjenu postojećeg stanja stvari a onda popravljanje iznutra, dok je Abduhu bio reformator, koji je vjerovao da se prvo mora podići svijest naroda, da bi kao rezultat toga moglo doći i do vanjskih promjena.»¹⁷

Iste godine, engleski državnici, na nagovaranje W. Blunta, obraćaju se Afganiju, sa zahtjevom da sa njim razgovaraju o mjerama koje treba poduzeti naspram Mehdijeve pokreta u Sudanu. Naime, britanski političari su mu ponudili da ga postave za sultana u Sudanu. Ironično i s podsmijehom upitao je britanske lordove: «Od kada vi stekoste svojinsko pravo nad Sudanom, pa da možete da postavljate njegovom narodu koga vi hoćete i želite za sultana?» Afgani se koristi ovom prilikom da im ponudi projekt osnivanja arapskog hilafeta ili anglo-islamskog saveza, što oni odbiju. Spomenuti britanski državnik kazao je za njega: «Po prirodi neobuzdan, odbacivao je novac i slavu kloneći ih se i čuvajući svoju nezavisnost kako bi što bolje služio idealu kojemu je posvetio cio svoj život.»

¹⁷ Ahmed Adilović, *Velikani tefsirskih znanosti*, Travnik, 2003. str. 267.

Na poziv šaha Nasiruddina 1886 odlazi u Teheran. U početku je naišao na dobar prijem, ali uskoro napušta Iran.

Potom oko četiri godine boravi u Carskoj Rusiji gdje, također, pregovarao o rusko-muslimanskom savezu, pokušavajući da pridobije tadašnju carističku Rusiju za borbu islamskih naroda protiv zapadnog kolonijalizma. «Tada je otkrio kako bezobzirna caristička politika ove zemlje ugnjetava, eksploatiše i uništava milione muslimana na jugu zemlje. I ovdje je digao svoj glas protiv nasilja, ugnjetavanja i porobljivanja, što je u znatnoj mjeri olakšalo položaj tadašnjih muslimana u ovoj zemlji. Poznato je da je od tadašnje vlade tražio, između ostalog, da dozvoli muslimanima da štampaju Kur'an, kao i neke druge vjerske knjige. Čuvši za takve Afganijeve zahtjeve, ruski car želio ga je vidjeti i razgovarati s njim. Imajući pretenzije na Iran, car se najprije interesirao za razloge Afganijevog razilaženja sa tadašnjim iranskim šahom. Izlažući svoja razilaženja Afganija je objasnio ruskom caru šta se sve radi u Iranu, kakva se sve nasilja čine i kakva bezakonitost vlada u ovoj zemlji. Osjećajući da je to i njemu samom lekcija, car mu je rekao: 'Mislim da je šah u pravu, jer kako se bilo koji vladar može pomiriti i zadovoljiti s time da njegovom državom upravljaju zemljoradnici, bezemljaši i radnici?' Tvrdi se da mu je tada Afganija objašnjavao šta sve čeka vladare kada se poigraju sa sudbinom masa, a onda dodao: 'Veličanstvo, vjerujem da je bolje za vladarski prijesto da mu budu milioni podanika prijatelji, nego da mu budu neprijatelji, tražeći priliku da ga sruše i gajeći u sebi mržnju prema njemu, nastojeći da ga unište.'» Bio je primoran da napusti zemlju.

«Jedno vrijeme boravi u Parizu da bi susreo šaha u Minhenu. On ga je nagovorio da se ponovo vrati u Perziju. Afagni u Teheranu priprema projekat pravnih reformi. Međutim, ljubomorni veliki vezir Mirza Ali mijenja šahovo raspoloženje prema Afagniju, pa se on povlači u jedno svetište blizu Teheran, gdje, okružen grupom divljenika, govori o političkoj reformi potlačenih zemalja. Iako je bio povučen i izoliran predstavljao je opasnost za šaha i njegov režim, tako da nakon sedam mjeseci, početkom 1891., svezan u pratnji 500 konjanika biva ispraćen do iranske granice. Iz Basre šalje pismo ajatullahu Hasanu Širaziju, vodećem šiitskom autoritetu, koji je tada boravio u Samari. U pismu ga upozorava na odluku šaha kojom je dodijelio koncesije za iranski duhan jednom engleskom društvu, kao i neke druge koncesije na štetu iranskog naroda, a u korist «neprijatelja Islama». Također, spomenuo je

okrutnost članova vlade, posebno velikog vezira Alija Asgar-hana, po čijem nagovoru ga je šah i protjerao iz Irana. Ajatullah je donio fetvu o zabrani upotrebe duhana dok vlada ne poništi ugovor o koncesiji. Vlada je morala ustuknuti.

Ponovo odlazi u London gdje vodi žestoku kampanju, putem članaka i predavanja, protiv šaha i režima koji pustoši Iran. Posebno piše u dvojezičnom (arapsko-engleskom) mjesečniku «Dijaul-hafikajni – Svjetlo dviju hemisfera» čijem je utemeljenju 1892. i sam dao prinos. Traži svrgavanje šaha. Posebno se obraća ulemi, uvjeravajući ih da oni trebaju biti «bedemi Islama protiv evropskih ambicijja.» Njegovi ponovljeni pozivi, emocije koju je izazvalo njegovo progonstvo, uspjeh bojkota duhana, bili su polazna tačka moćnog reformističkog pokreta kojeg je podržala iranska ulema.

Ostatak života proveo je u nekoj vrsti zlatnog zatočeništva, kao nadzirani gost kod sultana Abdul-Hamida II. Naime, on je sultanu Abdul-Hamidu II upućivao od ranije apele za savez muslimanskih zemalja pod vođstvom Osmanlijske Carevine. Sultan ga je u dva navrata 1892. pozivao u posjet. Nakon prvog odbijanja prihvatio je drugi poziv. Naišao na dobar prijem, smještaj u blizini sultanove palače i mjesečnu potporu. Sultan je od njega tražio da prekine kampanju protiv šaha i ponudio mu mjesto šejhul-Islama što je on odbio. Bilo mu je omogućeno da održava odnose sa osobama koje su se htjele sa njim družiti. Više puta je tražio da ode, ali svi njegovi zahtjevi su odbijani.

Kada ga je primio sultan Abdul-Hamid, halifa muslimana tog vremena, obratio mu se riječima: «O Šejhu! Zašto npr. ne ideš u Japan da pozivaš njegov narod u Islam, jer njegov narod traga za pravom vjerom?» Afganija mu je odgovorio pitanjem: «Da li da idem u Japan i pozivam njegov narod u Islam onakav kakav je Islam, ili da njegov narod pozivam u islam kakav je u islamskim zemljama?» Sultan začuđen ovakvim odgovorom ponovo je pitao: «O Šejhu! Kaži mi razliku o kojoj si maločas govorio i reci mi nešto u vezi s tim i pozivanja japanskog naroda u Islam!» Afganija mu odgovori: «Ako bi japanski narod pozivao u Islam onakav kakav je Islam, rekao bi mi: 'Idi ti, čovječe, pa pozivaj svoj narod na te principe', pa ako on to bude prihvatio, onda dođi i pozivaj nas na ovu vjeru; a ako bi ga pozivao na Islam onakav kakav se primjenjuje u našim zemljama, onda bi mi sigurno rekao da japanski narod nema nikakve potrebe za takvom vjerom i da je za njega bolje da ostane bez takve vjere!»

Ljubomora i spletke nekih dvorjana nisu ni ovaj put izostali. On je i dalje zagovarao ideje o nužnosti ustavnih sloboda i Islamu, kao jedinoj mogućoj osnovi za reforme islamskih zemalja. Nakon uspješnog atentata na šaha 1896. kojeg je počinio jedan vjerni pristaša Afganija, optužen je kao zagovornik tog ubojstva. Njegova situacija postala je još složenija. Materijalna strana njegova života završena je 9. marta 1897. Umro je od raka grla, mada se pričalo da je bio i otrovan. Njegovi zemni ostaci početkom 1945. preneseni su Afganistan. Pokopan je u predgrađu Kabula, gdje mu se nalazi mauzolej. Ideje velikog reformatora i borca za slobodu i nezavisnost porobljenih naroda žive su i danas. Najveća potvrda njihove originalnosti je njihova današnja aktuelnost.

Ideje

Kako smo ranije istakli u životu ovog velikana teorija i praksa bili su čvrsto povezani. Po njegovom shvaćanju Kur'an i Sunnet predstavljaju «osnovni i glavni izvor svakog vjerskog, ideološkog i političkog, pravnog i drugog reda»

«Vrata idžtihad prema Afagnijevom shvatanju nisu nikada bila zatvorena u Islamu, niti uopće mogu biti, jer sam Kur'an na više mjesta obavezuje čovjeka na upotrebu razuma i traži od njega naučno-istraživački rad. Objektivno-racionalističko gledanje na svijet, nauku, kao i na opće filozofske probleme, ne može nas dovesti do suprotnosti između spoznaje i razuma, sjedne strane i Kur'ana s druge strane.»

Islamski svijet u vremenu u kojem je živio biva izložen udarima najgrubljeg ateističko - materijalističkog gledanja na svijet. Stoga i njegovo najznačajnije djelo u kojem on izlaže svoje ideje ima sljedeći naslov «Pobijanje materijalista/ateista» Govori o tri osnovna pitanja:

1. o društvenoj ulozi i mjestu Vjere, njenoj uvjetovanosti i njenoj općoj društvenoj nužnost;
2. o ateizmu i njegovim filozofskim smjerovima u historiji filozofije, kao i o ateizmu i njegovoj ideološko-filozofskoj pojavi uopšte;
3. o islamu kao učenju i vjeri, njegovim osnovama i njegovoj univerzalnosti uopće.

U njemu piše: «Katkada materijalisti/ateisti (dehrijjūn) objavljuju da im je stalo da pročiste naše umove od praznovjerja i da našu inteligenciju osvijetle istinskom spoznajom; katkada nam

se predstavljaju kao prijatelji siromaha, zaštitnicima slabih i kao braniocima potlačenih... Kojojgod skupini pripadala njihova djelatnost, ona svakako predstavlja šok koji će uzdrmati same osnove društva i razoriti plodove njegova rada... Njihove misli potiskuju plemenite motive naših srdaca; njihove ideje bi zatrovale naše duše, a njihova ticala vazda nastoje gušiti ili remetiti uspostavljeni red.»

Istinska civilizacija nije utemeljena na materijalističkom progresu, uspostavljanju jakih gradskih jezgri s velikom akumulacijom kapitala, na savršenstvu u izgradnji strojeva koji nište i razaraju, već na vjerovanju, moralnosti i učenosti. On piše: «Vjera je sama srž i bit naroda i stvarni izvor sreće pojedinaca.»

Kolonizacija je ekonomski rat čiji je cilj potčinjavanje i porobljavanje pobijeđenog i slabog. On ovom pojmu suprotstavlja pojam svetog rata (džihad) u Islamu čiji je cilj propagiranje vjerovanja.

On poziva sve muslimane različitih pravaca (mezahib) da se koriste razumom, jer «Islam predstavlja univerzalnu ideologiju koja po svojoj naravi i prirodi predstavlja pravo objektivno i naučno racionalno gledanje čovjeka na prirodu, ljudsko društvo i mišljenje.» On kaže: «Islam je gotovo jedini koji ukorava one koji vjeruju a da nemaju dokaza, i osuđuje one koji slijede shvatanja bez ikakve izvjesnosti... štogod naučavao, Islam se poziva na razum... a sveti tekstovi objavljuju da se sreća sastoji u pravom korištenju razuma.»

Oštro suprotstavlja doktrinu islamskog vjerovanja u predodređenje doktrini fatalizma koji se često pripisuje Islamu od strane zapadnjaka: «Postoji velika razlika između muslimanskog vjerovanja u predestinaciju (el-kada vel-kader) i onoga u fatalizam (el-džebr). El-kada vel-kader jača odlučnost u čovjeku, gradi njegovu moralnu stabilnost i nadahnjuje ga hrabrošću i strpljivošću. El-džebr, pak, nije drugo do loša inovacija (bid'a) koja je zlonamjerno uvedena u muslimanski svijet radi političkih ciljeva.»

Nastanak ideja političkog panislamizama, tj. «jedinstva svih islamski naroda pod jednim halifom radi odolijevanja stranoj dominaciji» veže se za njega. On je to jedinstvo vidio kako ističe profesor Karčić kao «savez država sa zajedničkom vanjskom politikom i odbranom.»¹⁸

¹⁸ Fikrete Karčić, op. Cit., str. 79.

Profesor Karčić kaže: «...bio je prvenstveno okupiran pitanjem odbrane muslimanskog svijeta od evropskog kolonijalizma, pa je vjerovao da se vanjska odbrana može najbolje osigurati unutrašnjom reformom. U tom cilju je prihvatio vehabijski zahtjev 'Vratimo se Kur'anu i Sunetu', ali je i dodao 'Modernizujmo islamsko društvo da bude jednako Zapadu.'... za razliku od vehabija... on je ostavio otvorena vrata za inovacije modernog doba.»¹⁹

On piše: «Evropske su države opravdavale svoje napade i ponižavanje istočnih zemalja tvrdeći da su ove zaostale, ali su se u praksi same pokazale uskog duhovnog horizonta, ne prežuci ni od čega, one štite sebe silom, čak ratom, priječeći svaku reformu ili renesansu islamskih naroda. Stoga je nužno jedinstvo muslimanskog svijeta u velikome odbrambenom savezu kojega je preduvjet ovladavanje dijelom tehnologije Zapada. Danas vidimo muslimanske upravljачe kako daju odriješene ruke strancima u vođenju poslova njihovih država, čak njihovih vlastitih kuća, kako sami, gotovo dobrohotno nose jaram strane vlasti. Zainteresirani za potencijalni dobitak iz naših zemalja, Evropljani nastoje razoriti vjersko jedinstvo i osnažiti unutrašnje razmirice muslimanskih zemalja.»

Jedinstveni cilj političkog oslobađanja svih islamskih zemalja ne isključuje patriotizam: «Odbrana otadžbine je prirodni zakon i pravilo života, ova potreba ni po čemu se ne razlikuje od nagona za samoodržanjem.»

Upravo gušenje patriotizma cilj je koji žele postići zapadnjaci tako što potiskuju nacionalno i vjersko obrazovanje kako bi doveli istočne narode do zaborava i nijekanja vlastitih vrlina i identiteta. Istočnjaci su uvjeravani «da na arapskom, perzijskom ili indijskom nema književnog stvaralaštva vrijedna spomena, te da njihova povijest nema velikana.» Afgani upozorava: «Istočnjaci moraju shvatiti da ne može biti zajednice koja nema vlastitog jezika, da ne može biti slavan narod koji nema povijesti i da ne može imati povijest narod koji se ne oslanja na tradiciju vlastite zemlje, koji ne priznaje ili zaboravlja djela svojih velikana.»

Osnovni preduvjet i uvjet svake odbrane i oslobođenja vjerskog, političkog, ekonomskog i obrazovnog je obračun sa domaćim izdajnicima: «Izdajnik nije pojedinac koji je prodao

¹⁹ Op. Cit., str. 77.

neprijatelju svoju zemlju za novac ili za kakvu uslugu ili ustupak, bio mali ili veliki – nema, naime, cijene za koju zemlju možemo prodati. Stvarni izdajnik je odgovoran jer neprijatelju, pa uzeo i pedalj njegove zemlje, dopušta da stavi nogu na njegovo vlastito tlo, a sposoban je suprotstaviti se svako ko se može oduprijeti mišlju ili djelom, a to bijedno drži u sebi, taj je izdajnik.»

Dalje kaže: «Nije sramota ni za jedan mali i slab narod da bude osvojen od strane oružane sile veće i snažnije; ali sramota koju vrijeme neće izbrisati... jest podilaženje neprijatelju, dobrovoljno ujarmljivanje bilo zbog nebrige, bilo zbog inertnosti ili upućenosti na vlastita prolazna zadovoljstva. Autodestrukcija je najveća i neizbrisiva, istinska sramota... »

Djela

1. *Risaletur-reddi aleddehrijjin* - Odgovor materijalistima/ateistima
2. *El-Urvetul-vuska* - Neraskidiva veza (zajedno sa Muhammedom Abduhuom), časopis koji je više puta štampan kao cjelovita knjiga
3. *El-kada vel-kader* – Predodređenje
4. *Tarihu Afganistan* – Historija Afganistana

Nadamo da će ovaj rad pobuditi interes za prevodenjem njegovih djela na naš jezik.

LITERTURA

1. Ahmed b. Hanbel: *Musned*, Darul-me'arif, Kairo
2. Adilović, Ahmed: *Velikani tefsirskih znanosti*, Elči Ibrahim-pašina medresa, Travnik, 2003.
3. El-Askalani, Ibn Hadžer: *Fethul-Bari bi šerhi Sahihil-Buhari*, Darur-rejjan lit-turasi, Kairo.
4. Ebu Davud, Sulejman: *Sunen*, Darul-hadis, Kairo.
5. Imam Homeini: *Islamska vlast (Velajat-I-Faqih)*, Beograd, 1990.
6. Karčić, dr Fikret: *Društveno pravni asket islamskog reformizma*, Sarajevo 1990.
7. Karadavi, dr Jusuf: *Min edžli sahvetin islamijetin tedžeddeded-dinu ve tenehheda bid-dunja*, El-mektebul-isalmijj, Bejrut.
8. Muslim, Ibn Hadždžadž: *Sahih*, Daru-hadis, Kairo.
9. Šerif, M.M.: *Historija islamske filozofije*, sa engleskog preveo dr. Hasan Sušić., August Cesarec, Zagreb, 1988.

10. Sedić, dr Fuad: *Mali predznaci Sudnjeg dana*, Organizacija aktivne islamske omladine Bosne i Hercegovine, Zenica, 1996.
11. Smailagić, Nerkez: *Leksikon Islama*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.
12. Smajlović, dr Ahmed: *Džemaluddin Afganija*, Islamska misao, br. 37, 1982.
13. Et-Tirmizi, Ebu 'Isa Muhammed: *Sunen*, Darul-hadis, Kairo.
14. Ez-Zirikli, Hajrud-Din: *El-E'alam*, Darul-ilmil-melajin, Bejrut, 1990.

**السيد جمال الدين الأفغاني (1838-1897/1254-1314) رائد تفسير
القرآن الكريم في القرن الرابع عشر الهجري - العشرين الميلادي
خلاصة البحث**

لم يكتب السيد جمال الدين الأفغاني التفسير المستقل ولكنه أثر بأعماله وأفكاره تأثيرا بالغا على المفسرين الذين برزوا في القرن العشرين، وكان تأثيره على تلميذه الشيخ محمد عبده وتلميذه رشيد رضا قبل الآخرين، كما أن له تأثيرا غير مباشر على الشهيد سيد قطب.

والحقيقة الأخرى، لا ينكرها أحد، أن السيد الأفغاني من مؤسسي النهضة الإسلامية الحديثة.

وعرفنا في هذا البحث بشخصية السيد الأفغاني وحياته وأهم أفكاره بهدف التذكير بالدور الكبير الذي لعبه هذا الرجل الكبير في ظهور النهضة والإصلاح، راجين أن يكون مثله دافعا للبوسنويين في طريقهم الشاق إلى ضمان استمرارية البقاء والحفاظ على هويتهم الإسلامية.

**SAYYID JAMALLUDDIN AL-AFGHANI
(1254-1314/1838-1897)**

**A forerunner in the interpretation of the Qur'an in the 14th
century according to hijra /20th century**

Summary

Although Sayyid Jamaluddin al-Afghani (1254-1314/1838-1897) hadn't written his own tafseer, with his works and association with others he had greatly influenced the mufassirs, whose interpretation of the Qur'an had, in many ways, marked the 14th according to hijra / 20th century. Namely, those mufassir, in the first place, include Shaikh Muhammad Abduh and his disciple Muhammed Rida and, indirectly, Shaikh Sayyid Qutb.

The fact that Afghani was one of the forerunners of Islamic revival, reawakening and the rebirth of the modern age is indisputable.

In this work Afghani's influential figure, his life and his ideas have been presented, so that we could be reminded of the significance and the role that this great champion played in the development of the liberation and reformist thought, hoping that he will remain a stimulus for the Bosniaks in their struggle for survival and human dignity.